

## **Szathmári István, Bárczi Géza**

A múlt magyar tudósai sorozat. Akadémiai Kiadó, Bp., 1995. 154 lap

E kislakú, zsebbe való, de kézbe kívánczó könyvecske láttán elsősorban az ellentmondás érzése ébred fel az emberben: a sorozatcímmel ellentétben — hálistennek — Bárczi Géza nem „a múlt” magyar tudósa. Nemcsak azért, mert akik személyesen ismerték megnyerő személyiségét, közvetlen emberségét, sohasem tudják azt elfelejteni. Ami tárgyyszerűen fontosabb: hatalmas, sokirányú, gazdag életműve ma is jelen van nyelvtudományunk szinte minden területén: hivatkozhatik rá, tanulhat belőle nemcsak a ma, hanem bizonyára a holnap nyelvésze is. Erről győz meg bennünket a könyv lapjain SZATHMÁRI ISTVÁN, az adatokat tárgyyszerűen számba szedő, de az emberi kötődést elrejteni nem tudó — nem is akaró — tanítvány.

Pedig a fékevesztett idő megvadultan vágat. Idestova negyedszázada, hogy Bárczi Géza 1975. november 8-án itt hagyott bennünket. (Annak pedig, hogy e sorok írója Debrecenben, 1950

őszén felvette leckekönyvébe Bárczi két tantárgyát, az általános fonetikát és a magyar nyelvészeti szemináriumot, immár csaknem fél évszázada.) Az idő nem fog Bárczi gondolatain. Munkáira a hiteles adatok feltárása, körültekintő értékelése és az óvatos következtetés jellemző: eredményeit sohasem tekintette véglegesnek, megcáfolhatatlannak, csak olyannak, amelyek az adott előismeretek alapján lehetséges megoldást jelentenek. Nemegyszer maga módosította korábbi állásfoglalását, vonta kétségbe annak tarthatóságát. Tudta: a saját elgondolásainkhoz való görcsös ragaszkodás a szellemi rugalmasság elvesztését, gondolkodásunk megmerevedését okozhatja. Így tudott haláláig friss, fiatalos maradni szellemileg, legyőzve minden testi gyengeséget.

Ha bennünk, idősebbekben elevenen él is Bárczi emléke és életműve, igaza lehet Szathmári Istvánnak, hogy gyorsan változó korunk fiatalabb nemzedékét figyelmezteti: van mit tanulni Bárczitól: „tudományos etikát, emberséget, anyanyelvi tudatot, munkaszeretetet; és van mit átvenni tőle, éppen a továbbfejlesztés céljából is: szemléletet, módszereket, átfogó és részeredményeket” (8). És főleg: az elődök és a múlt nagyobb megbecsülését, eredményeik megismerését, szerves továbbfejlesztését.

Szathmári István könyve lényegében két nagy részre tagolódik: először Bárczi Géza életpályáját vázolja fel, időrendben végighaladva működési területein, a második részben pedig a tudós életművét, alkotásait, tudományos közéleti tevékenységét méltatja. A kötet befejező részében a tudós emberi vonásait és örökségét ajánlja az olvasók figyelmébe.

Az indulás éveiről szóló fejezetben nemcsak arról esik szó, milyen családi körülmények közé született Zomborban 1894. január 9-én, hanem — bizonyára nem kevesek meglepetésére — azt is megtudjuk, hogy pénzügyi hivatalnok apja 1880-ban változtatta a család eredeti Brix nevét Bárczira. Aligha akadt valaha is ember, aki „Benő tanár úr” — ahogyan Pais Dezső és más közeli barátja nevezte — őszinte, tiszta magyarságát egy percig is megkérdőjelezte volna. Érdekes adalék az ifjú, tehetséges zombori gimnazistáról az is, hogy már 1907-ben és a következő évben megjelent verseiből is ízelítőt kapunk: hiszen ekkor még alig 12—13 éves.

Az egyetemista, Eötvös kollégiumbeli éveket — ahol a magyar—latin—görög szakot később még a franciával is megtetétzte — már valamivel jobban ismerjük: ennek az intézménynek a nagyszerűségét gyakran emlegette Bárczi Géza akkor is, amikor mások a burzsoá elitképzés okán szidalmazták. Az 1914—17-es franciaországi, majd svájci internálás éveiről Kuncz Aladár és Bárczi feljegyzései nyomán fest színes miniatűr képet Szathmári István.

Külön fejezet foglalkozik a könyvben Bárczi középiskolai tanárkodásának korszakával. E több mint két évtized alatt a tudományos ambíciókkal tele Bárczi nem hogy nem „süllyedt bele” a pedagógusmunka napi robotjába, hanem éppenséggel hatalmas tudományos tőkét halmozott fel, miközben élvezettel tanított, tankönyveket írt, vagy közreműködött a trianoni békeszerződéssel kapcsolatos iratok fordításában. 1923-ban írta első tudományos dolgozatát (*Kilincs*: MNy. 19: 89—90), három évvel később ledoktorál. A francia nyelvtörténeti témák mellett egyre több magyar szó etimológiáját írja meg, hogy a francia eredetűekről 1938-ban már összegező monográfiát állítson össze (*A magyar nyelv francia jövevényszavai*. Bp. A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyve). E korszakának kiteljesedő lezárása 1941-ben a Magyar szófajti szótár, amely a GOMBOCZ—MELICH-féle etymológiai szótár torzóban maradása után elsőként összegezi a magyar köznyelv szókincsének eredet szerinti vizsgálatát. Ez a mű egyértelműen bizonyította mindenki számára Bárczi Géza magasabbra hivatottságát.

Ezt a jogos lehetőséget kapta meg Bárczi Géza 1941-ben, amikor a hirtelen elhunyt Csűrű Bálint utódjául kinevezték. A Debrecenben eltöltött 11 évet joggal tárgyalja külön fejezetben Szathmári István, nemcsak mint akkori tanítvány, hanem sorsdöntő jelentősége okán is. Életpályájának erről a szakaszáról talán akkor szólt Bárczi legrészletesebben, amikor a kezdeményezésünkre elnyert díszdoktori oklevél átvétele után, 1973 szeptemberében magnetofonos interjút készítettünk vele (vö. MNyj. 20. 1974: 3—7; részleteket idéz szövegéből Szathmári könyve: 47—8, 49—50, 84—5 stb.).

Bárczi, mint maga mondta, kötelességének érezte, hogy a Csűry-iskolában kialakult népnyelv-kutatás munkálatait folytassa. Ennek megfelelően a Magyar Népnyelv III. kötetétől bevonta a szerkesztésbe Szabó T. Attilát és vele a kolozsvári népnyelv-kutatókat is. Sajnos, két testes kötet után a háborús körülmények lehetetlenné tették a folyamatos munkát, és az ötödik, hatodik sovány összevont kötetek után a sorozat megszűnt. Bárczi azonban nem adta fel: ragaszkodott egy intézeti évkönyv megjelentetéséhez. És mikor a „népnyelv” címbe foglalását bizonyos vádak érték a „narodnyik szemlélet” kifogásával, „Magyar Nyelvjárások” címmel indította újra a sorozatot. Ennek munkálataiban másodéves hallgatóként már magam is részt vettem, amolyan *kütkihíj*de gyanánt, mint az intézet és nyomda közti összekötő, tudom, milyen sok technikai nehézséget is le kellett küzdeni. A nyomdának nem voltak fonetikus mellékjeles betűi, sem pénze a külföldi matrikákra. A házilag barkácsolt mellékjeleket apró tüskékkel, ólomforgácsokkal szorították a monószedés betűi mellé. Nyomás közben a tüskéket a szívóhatás kiemelte, a mellékjelek elcsúsztak, kiestek. Botrányos volt, de Bárczi vállalta: a 270 oldalas kötethez egy 11 oldalas hibajegyzéket kellett mellékelnünk.

A nyelvjárási kutatás érdekében szerezte be Bárczi az intézet első, fémhuzalos magnetofonját, az akkor legkorszerűbbnek számító hangrögzítő technikát, a szalagos—orsós magnetofonok elődjét. Azt vallotta ugyanis, hogy a gépi hangrögzítés nélküli népnyelvi szövegfeljegyzés — akár diktálás után, akár gyorsírással készül — csak jóindulatú hamisításnak tekinthető, amely az élő beszéd természetes sajátságainak visszaadására alkalmatlan.

A professzor és a hallgatók közti meghitt munkakapcsolatról a kölcsönös visszaemlékezések alapján hiteles képet fest Szathmári István. Az együttműködés kellemes fészekmelegét az ötvenes évtől még jobban éreztük azáltal, hogy megindult az Új magyar tájszótár adatgyűjtő cédulázása, amelyben szinte minden — a nyelvészet iránt érdeklődő — „intézeti tag” részt vett. A szakmai ismeretek gyűjtésén túl a cédulázás rendkívül hasznos közösségteremtő tevékenység is volt, ok és lehetőség arra, hogy a délutánokat és estéket — gyakran az este fél tízes egyetemzárást jelző csengőszóig — egymás társaságában töltsük. Ez sokkal többet ért, mint a cédulákért kapott néhány fillér szimbolikus térítés. Közben azt is láttuk, milyen vidám szeretetben dolgoznak együtt a tanszék oktatói, Kati néni, Andi, Kutyafej, hogyan sorakoznak be időnként francia nyelvőrára professzorunk szobájába.

1952-ben, amikor — a Kossuth-díj elnyerése után — Bárczi Géza a budapesti egyetem professzora lett és eltávozott, újra meggyőződhattünk tanári lelkiismeretességéről: úresen maradt fiókjaiból előkerültek olyan feljegyzések, amelyeket rólunk, volt diákjairól készített. Ezek nemcsak az szerepelt, melyikünk milyen szaktanulmányt kapott feldolgozásra, melyik szó mikroetimológiáját kapta feladatul, hanem az is, melyikünk milyen képességű, miben erős, miben gyengébb, miben kell fejlődni. Pontos jellemzésein nem győztünk csodálkozni.

Bárczi Géza maga nevezte a debreceni évtizedet élete legtermékenyebb korszakának — amint erre Szathmári István is utal (56). Tankönyveivel tanulmányaival Debrecenben érdemelte ki az akadémiai rendes tagságot 1947-ben, itt írta meg a tihanyi apátság 1055-ös alapító leveléről azt a kitűnő monográfiát, amelyért 1952-ben Kossuth-díjban részesítették. Nagy veszteségnek éreztük távozását, különösen azért, mert egy híján az egész, annyira kedvelt oktatógárdát is magával vitte a fővárosba.

Budapesti katedráján 1952-től 1970-ig dolgozott Bárczi Géza aktívan, és haláláig nyugdíjas-ként. Jóleső érzés olvasni Szathmáritól, hogy a tanszéki hangulat és munkamorál a Debrecenben megszokott magas színvonalon maradt. Hatóköre azonban kitágult: a legfelsőbb nyelvtudományi körök meghatározó személyiségeinek egyike lett, olyan országos jelentőségű munkálatok irányítója, mint a magyar nyelvjárások atlasza, a hétkötetes értelmező szótár és egyebek. A tudományszervezés szerencsére nem kötötte le minden energiáját: nagyívű magyar nyelvtörténeti áttekintése, az 1963-ban megjelent alapműve, „A magyar nyelv életrajza” méltán nyerte el az Állami Díj első fokozatát, és élményszámba megy az 1974-ben megjelent „Nyelvművelésünk”

első fokozatát, és élményszámba megy az 1974-ben megjelent „Nyelvművelésünk” című kis kötet is, minden ilyen jellegű kérdés biztos elméleti megalapozása.

Könyvének második nagy részében Szathmári István módszeresen áttekinti Bárczi tudományos életművének legnagyobb, legfontosabb területeit, rámutatva a legfőbb eredményekre, hivatkozva a legfontosabb művekre. Egyetérthetünk összegező megállapításával: Bárczi Géza munkássága révén „bizonyos diszciplínák új távlatot kaptak (pl. a nyelvtörténet, benne különösen a hangtörténet); másokat továbbvitt a korábbi úton (ilyen például a fonetika, a szókincsvizsgálat, a nyelvművelés); ismét másokat éppen ő indított el és alapozott meg (pl. a nyelvjárástörténet, a lexikográfia); végül pedig egyes esetekben fontos részlegeket illetően újat, modernet hozott, anélkül, hogy új diszciplínáról beszélhetnénk (ilyen például az argó és a nagyvárosi népnyelv tárgyalása, a szociolingvisztikai irányultság)” (66–7).

A továbbiakban — a terjedelem korlátai közt szinte bravúros tömörítéssel — áttekinti mind ezeket a diszciplináris területeket, nemcsak a legfőbb értékek felmutatásával, hanem pontos bibliográfiai adatok felsorolásával együtt. Rámutat például, hogy a szókincs történeti vizsgálata során nemcsak az etimológiai vonatkozásokra volt nagy hatással, hanem alapozó összefoglalást adott a tulajdonnévkutatás kérdéseiről „A magyar szókincs eredete” című tankönyv második kiadásában. A hangtörténeti kutatások értékeléséhez az e téren legilletékesebb tanítványt, E. ABAFFY ERZSÉBETET idézi Szathmári: „Bárczi volt az, aki az elődök eredményeit összegezve, azokat saját kutatásaival kiegészítve, a részleteket egységes egészé, rendszerré fogta össze, s a nyelvi változásokat a rendszer változásaiaként ábrázolta” (75).

A nyelv társadalmi tagolódásának, a nyelvrétegek kutatásának területén magam talán még Szathmárinál is nagyobb jelentőséget tulajdonítanék Bárczi életművében, mert valósággal megelőzte korát. Sajátos kutatásfejlődési logika sejlik fel abban, ahogyan a nyelvtörténeti kutató a nyelvemlékes adatok tarkasága mögött felismeri a régi magyar nyelvjárások kontúrjait, kimondva, hogy minden nyelvemlékünk lényegében nyelvjárási emlék szinte a XVI. század végéig. Ide eljutva viszont szükségképpen kell foglalkozni az egységes nemzeti nyelvváltozatnak, az irodalmi normanyelvnek — ha úgy tetszik a sztenderdnek — keletkezéstörténetével. Tovább kell azonban figyelni a régi nyelvjárások változásait a megváltozott gazdasági, társadalmi körülmények közt: a városi népnyelv, a foglalkozások, az argó sajátosságait, mindezeknek a szépirodalom folyamatában való tükröződését, mint stílushatást a klasszikus és modern írók műveiben, mint az élő nyelv valóság-tükröző társadalmi változatait, egymáshoz fűződő kapcsolataikban, a nyelvi eszmény szempontjából megragadható értékek függvényében, a nyelvművelés látószögéből. Mindezen területek együttes műveléséhez azonban olyan kivételes képességű, kimeríthetetlen energiájú személyiség kell, mint amilyen Bárczi Géza volt, amilyen csak ritka kivételként születik.

Bárczi Géza tudományos kutatási területeit az alábbi alfejezetekben mutatja be a kötet: a magyar szókincs története (67); magyar hangtörténet (72); történeti alak- és mondattan (75); a nyelvi rétegeket érintő munkásság (79); a mai nyelv vizsgálata (91); alkalmazott nyelvtudomány (100); általános nyelvészet és nyelvtudomány-történet (106); más tudományágakat érintő munkásság (113). Mindenütt viszonylag részletes bibliográfiai utalásokat is találunk, bár ekkora életmű teljes bibliográfiai számbavétele szétfeszítené e mű kereteit (szerencsére az érdeklődő olvasó ezt több helyen is megtalálhatja, mint a kötet végén utal rá Szathmári, például: NyK. 1978: 197—205; MNyTK. 150. sz. 26—34).

A kötetet lezáró fejezetekben képet kapunk Bárczi tudományos és közéleti tisztségeiről, emberi megnyilvánulásairól, tudós barátairól, családjáról, otthonáról, finom humoráról. Hadd fűzzem ide egy személyes emlékemet. Debreceni egyetemi díszdoktorrá avatásakor valami apróság beszerzése céljából elkísértük a Piac utca egyik nagy áruházába. Az emeleti részen észrevette, hogy a kalaprézlegnél egy középkorú hölgy sorra próbálgatta fel a legkülönfélébb fejfedőket. Bárczi Géza megállt kissé távolabb és nagy élvezettel szemlélte és kommentálta a próba-sorozatot, olyan találó megjegyzéseket téve a hölgy személyiségének és az éppen soron levő kalapnak összeállítás-

re, hogy szinte dőltünk a visszafojtott nevetéstől. Egy életszerető ember sziporkázó kedélye ragadott magával bennünket.

Szathmári István könyve hivatást teljesít: a tanítvány szeretetének keretébe foglalva ad tárgyilagos képet sokunk felejthetetlen mesteréről.

SEBESTYÉN ÁRPÁD